

SOCIÉTÉ DES SCIENCES
HISTORIQUES ET PHILOLOGIQUES UKRAINIENNE
À PRAGUE.

ОТКОУДУ ЄСТЬ ПОШЬЛА
РУСКАЯ ЗЕМЛЯ...

ПРАГА 1931.

ВИДАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНО-ФІЛОЛОГІЧНОГО ТОВАРИСТВА.

Д И С К У С І Я

н а д п и т а н н я м :

" О Т К О У Д У   є с т ь   П О Ш Ъ Л А   Р У С К А Я   З Е М Л Я . .

и

О Т К У Д У   Р О У С С К А Я   З Е М Л Я   С Т А Л А   Є С Т ь " ,

142890

переведена на засіданнях

У к р а ї н с ь к о г о

І с т о р и ч н о - Ф і л о л о г и ч н о г о

Т о в а р и с т в а

в Празі

ІІ і ІВ Листопаду 1930 року.

З А С І Д А Н Н Я

дня ІІ-го листопаду 1930 року.

Голова Товариства, проф. Д. В. АНТОНОВИЧ, одкриваючи засідання: "Сьогоднішнє засідання на пропозицію д.чл. нашого Товариства п. академіка Смаль-Стоцького присвячене дискусії над питанням:

"О т к о у д у є с т ь п о ш ь л а р о у с к а я з е м - л я і о т к у д у р о у с к а я з е м л я с т а л а є с т ь". Основний доклад до дискусії подасть п. акад. Смаль-Стоцький."

Д.чл., акад. СМАЛЬ-СТОЦЬКИЙ, С.О.:

"Проф. К о р д у б а /Найважливіший момент в історії України, ЛНВ 1930, УІ.539-546/ "із загально-національного становища, котре міститиме в собі суму політичних, культурно-літературних і економічних моментів", - за найважливіший момент в історії України вважає "відорвання /!/ північно-західних руських територій від звязку /!/ з иньшими руськими землями і обєднання їх в Литовській державі в другій половині ХІУ.ст.", бо він /цей момент/ "спонукав населення теперішніх українських земель згуртуватися в окрему етнічну групу"... "дав товчок до утворення окремої української нації". "Рішачим чинником в утворенню української і білоруської нації було загорнення в ХІУ.в. південно-західних руських земель Литвою і перенесення живучого в цих землях населення у нові політичні, церковні і культурні умовини, у нове, відмінне від давнішого становище.*/ Воно дало рішачий товчок до витворення окремої, спершу українсько-білоруської /!/, потім української нації"... "населення українських і білоруських земель творить наразі одну спільну етнічну цілість".

Це перша теза Кордуби. Друга така теза є: "Руська держава, обєднуючи всі східно-слов'янські племена у один спільний, політичний організм, перепинила їхній розвій в напрямі відокремлення, а поширення християнства з його централістичною організацією церковною з київським митрополитом на чолі та введення староболгарської мови як загально-літературної, скували всі отсі племена ще сильніше до купи. Спільна держава, спільна віра і спільна літературна мова стають могутніми підвалинами, на котрих розбудовується одна, спільна, загально-руська, коли не нація у повнім значінню того слова, так скажім, культурна сфера. А хоча після смерті Ярослава Мудрого Руська Держава розпалася на що раз більше окремих князівств, то ідея політичної єдності через се не затрачується, находячи собі виразник у спільній династії, потомків князя Володимира Святого, а часті переміни князів, їх вандрівки з дружинами з одного кня-

*/ Хоч на иньшому місці каже Кордуба: "Правні установи, суспільний лад, управа при співучасті визначніших місцевих людей, взагалі ціле життя оставали майже без перемін по давньому"!

жого стола на другий, не дають розвинутися місцевим партикуляризмам... Давна політично, церковно і культурно одноцільна єдина Русь розколюється на дві окремі відмінні частини".

А третя теза така: "Коли би Литва.. не була захопила південно-західної Руси, зробила би се за кількадесять літ пізніше Московщина. Тоді відбудувалася-б давна Русь, вернула би колишня політична єдність, утрималася би суцільна організація церкви, остала би культурна спільність... Не було би трьох руських на родностей, тільки одна".

З такими поглядами, з такою історичною ідеологією, думаю, ми не можемо погодитися. Тому просив я, щоб ми в нашій науковій товаристві перевели над цими тезами дискусію. Хочу розпочати її тим, що маючи саме на увазі політичні, культурні, літературні і економічні факти, знані нам з історії, подам тут про це свої єретичні погляди.

Таким політичним фактом є, що в 9. і на протязі 10 в. склалася могутня держава в Києві Русь. Ця держава, до якої увійшли давніші окремі племена Поляни, Деревляни, Сіверяни, Волиняни, Тиверці і Угличі, згодом обєднала всі ці племена в один спільний політичний, а також в один етнічний, культурний і економічний організм, т.зн. дійсно в одну націю в теперішньому того слова значінню. Часу до того на протязі яких 400 літ було досить.

Що назва Русь належала перед усім київській державі, київській землі, це доказав Грушевський так знаменито, що і російські історики, які давніше уважали Русь "одним, спільним, загальноруським, політичним, культурним і економічним організмом", такої думки назагал відреклися.

Оця київська Русь завоювала з часом і інші східнословянські племена Дреговичів, Кривичів, Радимичів і Вятичів. Але це завоювання і дуже коротка політична "єдність" за Володимира Святого ще не означає етнічної, культурної і економічної єдності і про таку єдність говорити не можна, як не можна про таку єдність говорити в теперішній або давній Польщі /між Поляками, Українцями і Білорусами/ або в Чехословаччині /між Чехами, Словаками і Українцями/ або в Югославії /між Сербами, Хорватами і Словінцями/ і т.д. Наслідник Володимира Ярослав Мудрий зберіг вже тільки частину тої "політичної єдності", а після його смерті вже і про таку єдність, покликуючися на спільність династії, мови бути не може. Ніхто з потомків Ярослава не переймає "власть руськую всю", не є "самовластцем Руської Землі" і якоїнебудь політичної залежності поодиноких країн від Києва зовсім не слідно -вчить Ключевський. "Кієвская Русь не устроила прочнаго политическаго единства". Усяка політична єдність в цих часах означала тільки, що завоювані племена мусіли платити дань. Колиж по смерті Володимира в кожній землі засіли власні князі, то і та признає єдності урвалася. Про те, щоб ці землі проявилися одним національним духом, свідомістю

спільних інтересів, ані гадки бути не може. Знана зрештою з історії найдавніших часів нелюбов - щоб не сказати ненависть - між київською Руссю і північними землями, що особливо різко і криваво зазначилося вже в ІІ.в. За те в київській Русі, т.зн. між найближчими і вже здавна об'єднаними племенами витворилася справді т і с н а і п о в н а є д н і с т ь, тут витворилося почуття спільних інтересів, яке було живе і в часах, коли в поодиноких землях засіли окремі князі. Завсіди вони уважали себе союзними князями великого князя київського і в хвилях дійсної зовнішньої небезпеки для Русі стають вони до спільної її оборони. Тут витворилося те почуття, якому дає вираз Святослав /964.р./ словами "да не посраим землѣ роускѣ", Паломник, розсвічуючи лампу на гробі Спасителя в Єрусалимі "за землю руськую", Літописець, виражаючи свою втіху, що княгиня Ольга перша "от Русі" дісталась до неба. А найкращим документом почуття спільності і єдності київської Русі це Слово о полку Ігоревім з його покликом до всіх руських, цебто українських князів, і до галицького Осмомисла, до походу "за землю роускую" - але не до князів північних земель, хоч вони з одної династії.

Це була Русь і руськая земля. І назва "Русин, Русини", що збереглася від тих давних аж до останніх часів у нашого народу в Галичині, на Буковині і на Прикарпатті, показує, що аж сюди сягала стара київська Русь. Все, що поза тими межами, хоч і належало якийсь короткий час до Русі, не була Русь, а тільки руське цебто приналежне до Русі. Там не жили Русичі, Русини, а тільки Руськії, як себе і досі люди на півночі називають. Відносини північних земель до Русі були справді інші. І тому зовсім не диво, що всі ті землі не почували жадної єдності з київською Руссю, а хіба тільки ворожість як от Андрій Боголюбський, що 1169.р. знищив Київ до тла. "В лице кн. Андрея великоросс впервые выступал на историческую сцену" - каже Ключевський, і ось як заявив він свою єдність. Московщина організувалась на зовсім інших засадах: князь господар усеї землі, вся земля - його "отчина" цебто батьківщина князя. І він усе загарбує як своє і люди - його. В київській Русі лицарність, індивідуальність. Київ безперечно був на цілому сході джерелом права, багатства, знання, мистецтва, культури, безперечно був він також зразком цивілізації, способу і форм життя, смаку для князів в інших країнах і землях, але не більш. Тому правильний може бути тільки такий погляд: Була тільки одна Русь цебто київська Русь. На протязі кількох віків витворила вона у себе спільне політичне, духове і культурне життя, витворила дійсно те, що ми сьогодні назвалиб руською цебто українською нацією з почуттям спільності і єдності, що об'єднувала все, що можнаб по теперішньому назвати українським народом, маючи на умі, що народ це не тільки таке населення землі, що прикупі живе, але що і разом, спільно діє, має спільну мову і спільну долю. Таким народом був безперечно народ київської Русі.

На цей зразок почали далі на півночі поодинокі князі з

київської династії організувати ті племена східнослов'янські, які від самого початку були поза межами властивої Руси, а тільки короткий час як завойовані платили Руси дань. Так в 12.в. покладено підвалини під організацію Московщини князями з руського роду, потомками Володимира Святого і Володимира Мономаха. Організація відбувалася, як вже сказано, на зовсім інших засадах і відразу ворожо ставилася до київської Руси. Свідомості або почуття якоїсь національної або хочби етнічної єдності з київською Руссю там не було. Етнічний склад Московщини справді зовсім інший вже хоч би тому, що вона виросла на території фінських народів. Муром, Моря, Весь були "в самом центре нынешней Великороссии" - каже Ключевський - "край был более инородческим чем русским краем, который лежал вне старой коренной Руси. Самое слово Русская земля довольно редко появляется на страницах летописи удельных веков".

Тому не почуттям етнічної єдності і спільності з київською Руссю, а як зовсім звичайне, природне і самозрозуміле історичне явище треба пояснювати факт, що при організації своєї нової держави Московщина мусіла послуговуватися всім потрібним собі досвідом та всіми віковими духовними і культурними надбаннями своєї південної і одинокій культурної сусідки київської Руси. І не з почуття етнічної єдності і спільності, а з інстинктів "самоохранения и захвата" зародилася і виринула у московських князів аж пізніше /в XV.в./, коли вже загарбали всі північні землі, ідея "собирания русских земель", а далі і інших, ідея етнічної єдності. Своїй егоїстичній роботі московські собирателі землі руської бажали тим "придати характер народного дела, патристического подвига", що нібито вони виступають борцями за віру і народність. Відси то походить це "политическое притязание, которое Москва /Івана III. і IV./ спешила заявить во все стороны как свое неотъемлемое право". "Московская политика, когда Великая Русь образовала единое политическое целое, поставила на очередь вопрос о политическом объединении всей Русской земли", з чого вийшла вікова боротьба і полилось море крові. Від 1492-1582 - за 90 літ не менше 40 пішло на війну з Литвою і Польщею! А потім далі аж до кінця, до цілковитого поневолення і закріпощення усеї "Руси", та не тільки Руси. Ось ідея московської єдності! Така єдність зовсім не лежала в ідеї київської Руси, вона зародилася в Московщині. "Обединение Великороссии повело к мысли о соединении всей Руси под одною властью и к стремлению придать этой власти не только всероссийское и всееленское значение", а все те з титулу "отчины", з титулу хизацької захланності московських володарів.

Така ідея прийнялась загально в Московщині, так загально, що і наука 19. і 20. в. усіх сил добирає, щоб науково виправдати це "политическое притязание" до київської Руси і до Білоруси і до усього Слов'янства і до усього світа. Але щоб українська наука приймала такі теорії за свої і з свого боку причи-

нялася до поширення і у нас такої історичної ідеології, на це не маємо иньшого виправдання, як тільки надмірну її залежність від російської науки.- Політичні факти знані з історії такого становища виправдати не можуть.

Ані в церковній історії не можна знайти виправдання тої єдності східного Словянства. Християнство поширювалося на півночі дуже пиняво, а з того, що був митрополит в Києві, не можна ще виводити централістичної організації церкви. В київській Русі, де християнство запустило глибше коріння, відносини церкви до князя і до народу мали зовсім иньший характер ніж в Московщині. Аж в Московщині пішла церков зовсім на услуги царів і їх політики. Переносити такі відносини на часи київської Русі ніяк не можна.

Цю єдність підпирає нібито также одна літературна мова. Це велике непорозуміння. Київська Русь взяла цю мову з Болгарії, але вже в 11.в. вона зрушилася, поукраїншилася. Докази на те Зборники Святослава, Євангеліє Архангельське з р.1092, далі літописи, Галицьке євангеліє, Слово о полку Ігоревім і т.д. Московщина взяла ту мову і літературу з київської Русі, але вона там зараз московщиться. Доказом на те є списки тої літератури зроблені в Московщині. В усякому разі, поминувши иньші ріжниці, слідні вже в самих початках, вимова літературної мови в київській Русі була українська, а в Московщині московська - як ще і тепер вимова церковної мови тут і там иньша. Річ булаб зовсім ясна, колиб російська наука її не затемнювала. Вона вчить зовсім фальшиво, що літературна мова Московщини і уся література перейнята з київської Русі це її мова і її власна література, що це все вона таки сама надбала, замість признати по правді, що вона її взяла з київської Русі так само, як українська наука вчить, що київська Русь перейняла літературну мову і велику частину літератури з Болгарії. І так виходить фальшивий образ, що київська доба чи то історії, чи літератури, чи культури взагалі це все нібито перша доба власного політичного, церковного, літературного і культурного розвитку Московщини, хоч організація Московщини починається аж з половини 12.в. Лихо в тім, що українська наука на всі ті "притязання" російської науки або мовчить, або повторяє безкритично усі її безпідставні тези як нібито наукову правду.

На економічні ріжниці, які лягли в основу розвитку київської Русі і Московщини вказують усі російські історики так виразно, що тільки дивуватися треба, чому наші історики цього не добачають.

Отже не "цілковитий упадок Києва, давного обєднуючого/!/ цілу Русь центру, пособляє дальшому розвоєві політичного дуалізму/!/ на Русі", а в самім зародку був такий "дуалізм" серед східного Словянства. Київ не був центром для тих земель, що в 12.в. почали обєднуватися в Московщину, а тільки для київської Русі. Тут, в дійсній Русі, коли Київ підупав, перебирають його ролю на себе галицько-волинські князі і ведуть державну і культурну працю далі на цілій території київської Русі, бо ця Русь

тоді вже не уявляла собою тільки етнографічну масу, а була нацією в повнім того слова значінню, нацією українською, без огляду на сяку чи таку державну її організацію. І тільки тому історичному фактові треба завдячувати, що тая Русь, утративши зовсім свою державно-політичну незалежність, найшовшися в державі литовській, грає там ролю не етнографічної маси, а могутнього політичного і культурного чинника, який здобуває для себе новий терен політично-культурної експанзії Руси. Це показав Володимир Антонович. І Ключевський говорить про "могущественное культурное и политическое влияние Западной Руси на Литву". Можна сміло сказати, що Русь під зміненою династією литовською живе далі своїм могутнім державнополітичним життям, що ця доба в перших часах литовських є немов відродженням Руси по короткім її занепаді наслідком татарських погромів. Литовська династія в великій мірі рущиться, "правні установи, суспільний лад, взагалі ціле публічне життя не тільки остають майже без переміни по давньому на Руси", але і поширюються на Литву і Білорусь. Ба навіть тоді, коли наслідком того, що Ягайло став королем Польщі, політика литовських князів повернулася проти Руси, та Русь мала в собі тільки національної сили, що підняла явно боротьбу проти такого звороту в політиці державній і ведуть цю боротьбу члени литовської династії Скиргайло, Свигригайло, а далі і руські князі. Чи це булоб можливе, колиб Русь була тільки етнографічною масою, а не нацією? Правда, цю боротьбу 1508.р. під проводом кн. Михайла Глинського князі, що стояли на її чолі, програли, але її піднімає далі міщанство, до якого пристають і князі і шляхта руська, а нарешті нове лицарство, в якому вповні оживає давнє Святославове гасло "да не посраим землѣ рускѣ" - козацтво. Чи все те і факт, що галицька, буковинська і прикарпатська Русь держалася і держиться і досі, а крім того також і події і національний розвиток останніх літ булиб можливі, колиб київська Русь не витворила булаб з етнографічної маси давніх Полян, Деревлян, Сіверян, Волинян, Тиверців і Угличів суцільної нації з почуттям спільності народніх інтересів, спільності долі і недолі і почуттям потреби боротися спільно за ліпшу долю, "за руськую землю"? Нехай що ми були якийсь час несвідомі того, то факт все таки лишається фактом, що уся та могутня сила нації, яка проявлялася на протязі вікової історії українського народу і проявляється і тепер викована в давній київській Руси, що відсіля "пошла єсть руськая земля і відсіля руськая земля стала єсть" Це той старий дуб, який все наново випускає з себе зелені па-рости, хоч на ньому дуже багато гниля повсихало і хоч дядьки, няньки "отечества чужого" його підгризають. Там, в старій київській Руси, є глибокий корінь української нації.

Як неоправданом супроти таких історичних фактів мусить видаватися теорія, що українська нація витворилася аж за литовських часів таї то аж з одної спільної українсько-білоруської етнічної цілості, що аж "в литовській державі витворилася з часом окрема/!/ літературна мова, котра до церковно-

словянського підлога набрала прикмет сих /українсько-білоруських/говорів" та що "коли би Литва за Гедеміна і Ольгерда не була захопила південно-західної Руси, зробила би се за кілька-десять літ пізніше Московщина. Тоді відбудувалася б давня Русь, вернула би колишня політична єдність, утрималася би суцільна організація церкви, осталася би культурна спільність... Не було би трьох руських народностей, тільки одна". З чуду-дива не виходимо, читаючи таке. Та ж Московщина справді захопила - правда, трохи пізніше "південно-західну Русь". І що з того? - Чи тим відбудувалася давня Русь, чи створилася тим одна тільки руська народність, хоч як усіма силами Московщина коло того заходилась? -

Сотні літ заходилася і Польща і Московщина, щоб цього доказати. Нераз здавалося вже навіть, що ось-ось українську націю вже доконали. Але нічого з того не вийшло. Українська нація, вивкована в старій київській Руси, показала твердішою ніж зуб часу століть, що шарпав аж до крові на всі боки її організм. Тратила вона князів, шляхту, цілі верстви інтелігенції, великі маєтки, добутки культури, а народ зберігав і зберіг духові надбання зперед тисячеліть і стоїть як той дуб, та все наново випускає зелені парости, все наново поповняє ряди борців за свою волю. Пригляньмося зблизька хочби до буденного життя-буття українського народу, то ще і тепер здудуємся, які глибокі сліди лишила в його душі колишня висока лицарська культура української нації /весільні обряди і пісні, різдвяні і великодні святаки і т.д./. З таких історичних фактів і українська наука повинна виводити свої тези. Вони не тільки відповідатимуть історичній правді, але і підкріплять духа українського народу в теперішню люту хвилю. Рішучо мусимо противитися поширенню між нами ідеології, яка найшла вираз в названій праці проф. Кордуби". -

Д. чл. др. Н а р і ж н и й , С. П. :

"Коли я вперше читав статтю проф. Кордуби про "найважливіший момент в історії України"/в червні 1930 р./, вона не викликала в мене особливої уваги. Я вважав її ювілейною -одною з тих, що появилися в 500-ту річницю смерті литовського князя Витовта, який відігравав таку поважну роль й у чисто українських справах. Але тези автора вже й тоді здалися мені перебільшеними аж до парадоксальности. Пояснив це завданням д-ра Кордуби звернути увагу читача на литовський момент в українській історії - свого роду авторським способом... Так дивлюся й зараз.

Поставлення тверджень д-ра Кордуби під дискусію в нашому Товаристві змусило мене ще раз переглянути матеріал. До розпочатої дискусії маю подати такі свої уваги.

І. Що до природи й обсягу статті. - Вона не є стисло науковою, більше інформаційною й популяризаторською. Автор не виявляє в ній дослідницької праці, а подає виклад загально-відомих в історії подій і фактів. Тому не наводить він і жадного наукового апарату до своєї статті. Що справді оригінального в ній - так це її тези.

2. Пошукуючи за "найважливішим моментом в історії України," автор вважає можливим указувати такий момент окремо - зі становища політичного, культурного, літературного й економічного. Зі становища політичного таким моментом можна, на його думку, признати й розгром Києва військами Андрія Боголюбського 1169 р. й упадок Галицько-Волинської держави в 1340 р., й т.зв. Переяславську умову 1654 р., й проголошення незалежності України Центральною Радою в 1918 р.; з погляду культурного такими є -приняття християнства й поширення його на Україні, або культурно-просвітній рух XVI-XVII ст.; з погляду літературного найвидатнішою подією є поява Енеїди Котляревського; нарешті, зі становища економічного найважливішим моментом можна вважати відштовхнення Руси степовими ордами /Печенігами, Половцями, Татарами/ від берегів Чорного моря, або відкриття й експлоатацію складів угля в Донеччині і т.п.

До такого способу вибору найважливіших моментів в історії України, поскільки його переводить і с т о р и к, треба подати коректив і такий його спосіб заперечити. Таке роз'єднання, яке тут практикує автор, є вже в самій своїй засаді штучним. Історик має діло з і с т о р и ч н и м п р о ц е с о м, а цей останній є завжди є д и н и й і для цілого минулого с у ц і л ь н и м. У ньому явища культурного порядку бувають тісно сплетені з літературними, а політичні з економічними... й звичайно всі разом переживають певні моменти піднесення й спаду, моменти розвитку й занепаду.

Коли з тих подій, які сам др. Кордуба кандидатує на "найважливіші моменти" в історії України, взяти таку, по-його, є к о н о м і ч н у подію, як відштовхнення Руси степовими ордами від берегів Чорного Моря, що спричинило упадок торговельних взаємин з Візантією, то хіба не є ця "економічна" подія й дуже значною подією політичною? й хіба не мала вона величезного впливу на розвиток - зглядно, занепад-культурного й літературного життя на Україні? А такі "культурні" явища, як прийняття християнства або культурно-просвітній рух XVI-XVII ст., хіба вони лишилися без ніякого зв'язку з життям літературним і політичним?.. Це лише приклади - вони дійсні й для всіх інших подій, що їх наводить М. Кордуба.

Такий поділ, таке роз'єднання, яке знаходимо тут у автора статті, можна переводити, але л и ш е в і н т е р е с а х і с т о р и ч н о г о д о с л і д у. Таке розрізнення окремих сторін історичного процесу завжди буде абстрактним; в реальній дійсності воно не існує та й не може існувати, бо історичний процес минулого завжди був єдиним і суцільним.

І справді, сам др. Кордуба признає далі якесь "загально-національне становисько", що містить у собі суму культурно-літературних, політичних і економічних моментів. Коли стати на таке загально-національне становище - каже він- тоді стане ясным, що ~~за~~ найважливіший момент в історії України треба признати той, котрий спонукував населення теперішніх українських земель згуртуватися в окрему етнічну групу, котрий отже дав

товчок до утворення окремої української нації. Таким моментом др. Кордуба вважає "відірвання північно-західних руських територій від зв'язку з іншими руськими землями і об'єднання їх у Литовській державі в другій половині XIV ст."

3. В зв'язку з цим буде тут на місці зауважити де-що з приводу самої постановки питання про найважливіші моменти в історії України.

Перш за все, таке питання не є й не може бути проблемою історичної науки. Завданням останньої є дослідження минулого історичного процесу, відтворення цього минулого таким, яким воно в дійсності було.

Що було, як було й чому так було - це є тих три питання, що на них має відповідати кожний історик і які мусять бути керуючими в його праці. Історик має відтворити фактичну картину минулого та установити зв'язок і кавзальну послідовність між окремими його подіями та фактами; в своїй праці він має оперувати тільки з реальним минулим, а не з своїми теоретичними уявами про це минуле. Перед істориком, перед його дослідницькою увагою всі факти минулого є рівноправними й однаково важливими. Для розрізнення їх, для розподілу по степені важливості є конче потрібний якийсь критерій, або принаймні, якась установа - а ні того, ні другого історик - чистий історик! - не може мати. Їх можна притягти з суспільних галузей - з політики, філософії, педагогіки, моралі й инш. - і прикласти в історії, але тоді це вже не буде чиста історія.

Я далекий од наміру ігнорувати проблему вартості в історії. Це питання існує, воно є одним із найтвердіших що до свого вирішення в історичній науці взагалі. Але питання вартості й справа політичної чи моральної установи в історії - це не те саме. У М. Кордуби маємо як раз установку, і тому його питання про найважливіший момент не є історичним. Історичним воно може вважатися лише постільки ~~якщо~~ ~~якщо~~, поскільки його автор оперує історичним матеріалом.

4. Далі др. Кордуба згадує в своїй статті про утворення української нації. Там читаємо: "Рішальним чинником в утворенні української й білоруської нації було загорнення в XIV в. південно-західних руських земель Литвою і перенесення живучого в цих землях населення у нові політичні, церковні й культурні умовини, в нове відмінне від давнішого становище. Воно дало рішальний товчок до витворення окремої, спершу українсько-білоруської, потім української нації..."

Лишається зовсім не виясненим, про яку націю, в якому її розумінні говорять тут автор, та ще згадуючи навіть про націю українсько-білоруську.

Поняття нації вважається витвором нової історії. В середньовіччі й на початку нових віків єдність національна замінялася спільністю на іншому ґрунті. Тоді приходили в увагу моменти етнічні, релігійні, державні - моменту ж національного, як його знаємо сьогодні ми, тоді не існувало.

З другого боку, коли вважати проявом національності почуття певної спільності й патріотичну любов, то свідомість її треба признати нашим людям ще в часах старої Київської держави. Такі пам'ятки, як наш давній літопис, Паломництво Данила, Слово о Полку Ігоря і т.д. свідчать про це дуже яскраво. ж/ Не берусь судити, чи в цьому матеріалі можна добачати прояви справжньої національності, але безперечно, ті пам'ятки дають певне свідчення не тільки культурної, а й політичної спільності, свідомість й розуміння якої склалося у наших предків у дуже ранніх часах - значно раніше XIV в., про який говорить у своїй статті др. Кордуба.

Своїм уживанням терміну "нація" /та ще й "українсько-білоруська"/ др. Кордуба вносить у виклад значну неясність, що повстає з відсутності певної дефініції й з можливості перенесення наших сучасних понять до минувшини, коли їх ще не було.

5. Свою тезу др. Кордуба умотивовує таким твердженням: "Тому не може бути сумніву, що коли б Литва за Гедимина й Ольгерда не була захопила південно-західної Руси, зробила би це за кількадесят літ пізніше Московщина. Тоді відбудувалася б давня Русь, вернулась-би колишня політична єдність, утрималася би суцільна організація церкви, остала би культурна спільність. Тільки керма всіма цими чинниками находилася би вже не в Києві, але в Москві. Тоді нинішня етнографічна карта Східної Європи виглядала би зовсім инакше. Не було би трьох руських народностей, тільки одна".

Тут знову маємо у автора цілком неісторичну постановку питання, а також і відповідь на нього. І с т о р и к о в і не має діла до всіх е в е н т у а л ь н о с т е й і с т о р и ч н о г о п р о ц е с у, - предмет його досліду й праці є те, що було, а не те, що могло бути, але ніколи не сталося: Отже - реальна минувшина, а не теоретична конструкція її в уяві дослідника... А як раз на цьому пункті дуже часто грішать історики. Свого часу на засіданні нашого Товариства я зупинявся на одному такому моменті з української історіографії - на оцінці наслідків Гадяцької унії /1658 р./ жж/, яка в дійсності ніколи не була зреалізована.

Тема чи питання "Коли б..." є взагалі дуже спокусливим і популярним в українській історіографії. Тут маємо десятки такого роду "коли б...?" Згадати хоча би такі: "А що було б, коли б Наполеон свого часу повернув на Україну?" "А що, коли б у 1709 р. з під Полтави тікав не Мазепа з Карлом XII, а Петро I?" "А що, коли б столиця Російської імперії була в Києві, а

ж/ Так само й пізніше розуміння тягlosti української історії, як воно виявилось в знаменитій Протестації Православної Ієрархії у 1621 р.

жж/ "Гадяцька умова в світлі української історіографії": Науковий збірник Українського Університету в Празі р. 1930, ст. 124-139 і окремо .

не в Москві й Петербурзі?" і т.д., й т.п. майже що без кінця. Все це не позбавлене певного інтересу, воно придатне в пропаганді, в школі для читкішого уявлення певних подій і фактів їх значіння - ними може користуватися агітатор або педагог-історик, але історик-дослідник не має що робити з таким матеріалом...

---

6. Але минемо все це. Візьмемо питання так, як його ставить др. Кордуба, і без історичного ригоризму, лише з історичним матеріалом, поставимось до нього критично.

"Що було б, коли б південно-західних земель не загорнула Литва в XIV ст.?"

- Їх загорнула б пізніше Москва й була б одна Русь! - Так твердить М. Кордуба. Спитаємо: "А що було б, коли б усе так і лишилося при Литві, без пізнішого втручання в цілу цю справу Польщі й без усіх тих давніших подій, про які ми тепер знаємо цілком певно з історії? Була б сьогодні українська й білоруська нації, що про них згадує М. Кордуба?" Не буду зараз твердити - та ще так категорично, як це робить др. Кордуба, - що не було б, але певен, що на це ніхто не має й категоричних доказів ЗА.

З цього виходить, що не тільки постановка М. Кордубою питання про найважливіший момент в історії України, а й саме розв'язання ним того питання - ота головна його теза - падають.

7. Чи можливе з і с т а н о в и щ а а в т о р а друге розв'язання, инша відповідь на це саме питання /який момент українського минулого треба признати найважливішим у д і л і с т в о р е н н я у к р а ї н с ь к о ї н а ц і ї?/. Думаю, що можливе, й до такого розв'язання дозволю собі подати тут кілька уваг.

8. Я не належу до тих, які є глибоко переконаними, що кожна "етнічна різновидність" рано чи пізно, але будь що будь, стане нацією. Таке переконання вважаю вірою й то такою, що дуже мало відповідає історичній дійсності.

Вже знайомство тільки з народами й країнами одного європейського континенту показує, що він є цвинтарем таких етнічних різновидностей... народів, що колись жили, могли розвинутися й стати окремими націями, але сьогодні живуть у якихось ширших рямцях, у комбінаціях з иншими етнічними різновидностями й здебільшого під чужими іменами.

Те саме, на мою думку, могло стати і з Українцями, і то аж кілька разів після упадку їх власної держави.

Я не буду зупинятися на першому з таких небезпечних для української національності моменті - татарській залежності з її "татарськими людьми" - почну з другого - литовського.

9. Справді, що було б з нами в Литві, коли б ми залишилися там аж до сьогодні? Чи дійсно це перебування стало б для нас на сьогодні "найважливішим моментом" у створенні на-

шої української національності? Чи дійсно ми були б сьогодні Українцями? - Очевидно, що ні й тричі ні! Були б Литвою або Руськими /якоюсь "українсько-білоруською нацією", як то читаємо у Кордуби, але Українцями не були б та й не могли б бути...

10. Підемо далі. Україна під Польщею. Це третій дуже небезпечний момент для створення української національності. Треба мати на увазі тодішню Польщу, Польщу XVI і особливо кінця першої половини XVII ст., коли вона була одною з наймогутніших держав в Європі, - коли вона була великою, багатою й блискучою. Українська аристократія - панство, магнати - бере активну участь у керуванні цією державою й інтензивно польщується. Українське козацтво хоч і стає час од часу до збройних конфліктів із цією державою, але робить і величезні послуги їй в ділі організації та охорони. Пригадати лише діяльність такого "суворого пограничника" Остафія Дашковича, або Михайла Дорошенка й Сагайдачного та їх угодову політику відносно Польщі..

Що, коли б не повстання Богдана Хмельницького, або коли б це повстання не вдалося? А те й друге цілком можливо припускати... Певно, що в такому разі Польща XVII ст. не завалилася б, а окріпла й державно розвивалася б, переплавляючи й злитовуючи етнічний конгломерат свого населення в єдину польську націю. Що було б у такому разі з Українцями? Як би розвивалася їхня націоналістичність?... Я далекій од наміру твердити, що в наслідок того Українці сьогодні були би патріотами Річипосполитої, але, безперечно, - то був дуже небезпечний момент для створення української національності. І та подія /повстання Богдана Хмельницького й утворення власної Козацької держави/, завдяки якій Українці цієї небезпеки уникнули, мусить бути визнана дуже важливою; а в ділі створення української національності цей момент є вже ніяк не менше важливим од того, що його підносить др. Кордуба, як "найважливіший" в історії України...

11. Та коли вже пошукувати за найважливішим моментом у розумінні М. Кордуби і вибрати лише один такий момент, то за такий треба, по моему, признати 1917 і пізніші роки - момент розвалу Російської імперії.

Коли комусь не ясне таке твердження - хай на хвилину уявить собі, що було б, коли б Росія видержала у світовій війні до кінця й разом із переможцями диктувала б мир? - Вона б об'єднала в своїй державі всі руські землі. Ніякої іреденти, ніякого б українського сепаратизму... Навпаки - після такого успіху, після таких спільних втрат і жертв розвинувся б з новою силою чисто російський патріотизм. Прецеденти цього знаємо. Згадаймо тут хоча б патріотичне піднесення в зв'язку з далекими походами на Балкани в Турецьких війнах за "визволення" православних слов'ян. Або такий акт 19 лютого 1861 року, що його так чекав Т. Шевченко і не дочекався, хоч умер і пізніше... З якими легендами на тему царя-освободителя був зв'язаний цей акт саме серед українського селянства... А далі, при-

гадаймо собі недавнє поширення й панування на Україні російської культури, отих идолів російського письменства, ліберальних ідей, отого російського нігілізму, толстовства, соціалізму й т.д. й т.п. - імя чому легіон, що так помщається на нашій долі й спадщину чого ми так тяжко несемо ще й сьогодні... Все це неоспоримі факти й усе це було недалеко своєї перемоги на Україні.

Нешастям Росії і щастям для справи української національності було те, що Росія від середини минулого століття /власне од Кримської війни/ не мала значущих політичних успіхів, а на- томість мала такі нещасливі для себе події, як поразка в Японській війні, що привела до Революції 1905 р. й до інтезивнішого відродження української народності... А все це, цілком припустимо, могло б бути й по другому - й як раз не на користь української національності...

Ось чому я-думаю, що не тільки під свіжим вражінням пережитого!-схиляюся до висновку про особливу важливість для української національності саме цього останнього моменту, хоч не зменшую й ваги попередніх.

12. Загалом беручи, небезпечним було становище української народності кожного разу, коли вона попадала до складу сильної держави /однаково, чи це була католицька Польща чи "одновірна" Москва/. Значно менше небезпечними в цьому відношенні були Татари й Литва.

І кожного разу з такої небезпеки Українців рятував розвал тої держави, в якій вони перебували. В XVII ст. це був розвал Польщі, в XX- розвал Росії. Розвал останньої поки що неповний, але перспективно цілком певний...

Так розв'язується для мене питання, поставлене д-ром Кордубою. Не можу й найменше ідеалізувати моментів приналежності України до чужої державності й уважати їх н а й в а ж н і ш и м и м о м е н т а м и в історії України. Не моменти приналежності, тільки моменти відірвання й усамостійнення можемо уважати за такі. Під цим поглядом приєднання українських земель до Литви в XIV ст. не може й найменше йти в порівняння з такими подіями, як повстання Богдана Хмельницького або 1917 і пізніші роки.

13. Тези д-ра Кордуби не можна уважати явищем здоровим для української національної ідеології. П.акад.Смаль-Стоцький у своєму докладі показав уже нам ту плутанину й недоладности, що їх др.Кордуба вносить у поняття нашої старої історії. В цьому відношенні його твердження не представляються дуже оригінальними - їх можна розглядати, як досить звичайний наслідок підпадання старим централістичним впливам російських учених. У нашій науці таке явище, здається, що можна вже на сьогодні уважати до певної міри перейденим, але в свідомості багатьох наших людей воно закорінилося так міцно, що продовжує панувати й надалі. Для ілюстрації цього я не буду тут зупинятися на працях акад.Д.Багалія - хоч у них міститься мабуть найбільше такого матеріалу!-а то з тої причини, що акад.Багалій у

своїх історичних схемах і концепціях заважди надто підпадав "офіційній" науці; значно цікавішим для цього є твердження, що їх містить у своїй так поширеній на Україні "Історії Українського Письменства" акад. С. Єфремов. Ще й у останньому /четвертому, 1924 р./ виданні цієї праці, автор, нарікаючи на впливи "централістичної традиції" в російській науці, що трактує старий період нашого письменства за неподільне добро самі тільки "русской литературы" /ст. 27/, своїми твердженнями старається переконати читача, що "старий період українського письменства - усім руським племенам спільний" /ст. 26/, що хоч "старий період письменства на Русі спільний трьом літературам - російській, українській і білоруській" він "всетаки духом своїм, змістом і навіть подекуди формою, органічніше й тісніше зв'язаний з нашим письменством" /ст. 69/. Акад. Єфремов у цій своїй праці цілком далекий од думки про повну безпідставність "притязаній" російської літератури на старе українське письменство; він нарікає тільки на неузгляднення російською наукою прав української літератури на старий період, - на те, що російська наука вважає цей період "неподільним добром" нашого "дужчого сусіда" /ст. 67/, уважаючи його /старе україн. письменство/ "за попередника самого тільки російського письменства сучасного... не вважаючи на його інтегральну в очах дослідників натуру"... і т.д. /ст. 26/. Автор не картає москалів за те, що московська наука цілком безпідставно загарбала собі старі українські надбання разом з нашим старим іменем, ні! - тільки за те, що не лишила трохи й для генези сучасного українського письменства, яке без того висить немов у повітрі, "не маючи під собою ніякого коріння в минулому" /ст. 68/. Загалом на цю тему в названій праці С. Єфремова розсипано стільки блудних, нездорових думок про "південь" і "північ", "спільність літературної мови", "пересування політичного центру старо-руського життя з півдня на північ" /ст. 68-69/, про поняття "Русь" в ширшому розумінні" /ст. 70/ і т.п., що від них - певна річ! - недалеко вже й до теорії про праруську мову й навіть повне "руське єдинство".

І4. У виборі М. Кордубою "найважливішого моменту" виявилася ідеалізація негативних моментів українського минулого - ідеалізація, від якої дуже близько вже й до ідеалізації таких фактів, як панування на Україні Татар, у порівнянні до влади своїх власних князів, або панування Польщі супроти Москви й навпаки. Зрештою, такого роду моменти в українській національній ідеології, якою її маємо сьогодні, й не бракує. Нагадаю лише про М. Грушевського, як він трактує короля Данила й старих українських князів-державників, або як ідеалізує т.зв. "татарських людей". Це є, зрештою, старе й загально відоме.

При кінці дозволю собі зупинитися ще на одному, менш популярному, моменті в нашій новішій історіографії, а саме - на періодизації української історії, як її переводить проф. Стефан Томашівський. Оригінальність цієї періодизації - так мені представляється! - є того ж самого порядку, що й оригінальність тез д-ра

Кордуби. Проф.Томашівський /Українська історія, I., Львів, 1919/ вважає, що перша українська держава починається л и ш е з 1200 р., з часів Романа. Такого свого твердження він ніде в своїй книзі не обґрунтовує, та воно, очевидно, й не надається до обґрунтування; а ті місця, де він згадує про це /див.ст.87,89-90, 96 і 104/ абсолютно не переконують у правильності такого твердження. Та й справді, чому відлам старої української держави, що об'єднував до того і не всі українські землі /бо "без Чернигівщини"/ може вважатися "першою загально-національною українською державою", з якої - так твердить Стефан Томашівський!- т р е б а п о ч и н а т и у к р а ї н с ь к у і с т о р і ю, - а стара Київська держава, що об'єднувала всю українську територію й усі українські племена /а в наслідок своєї могутності - також дещо й чужої території та чужих племен!/, такою "першою національною українською державою" вважати не можемо? Чому Галичина може вважатися основою першої національної української держави, а Полянська земля над Дніпром ні?! Це лишається для мене незрозумілим - таємницю цього заховав автор.... Але до очевидності ясно, що така оригінальність наших учених істориків є дуже шкідливою з погляду національного та ще особливо в цей час".

Д.чл. проф. С л а в і н с ь к и й, М.А.:

"Стаття д-ра Кордуби стосується не стільки до історії, скільки до н а ц і о л о г і ї. Автор її змагається знайти "найважливіший момент" в історії Української нації, а не "в історії України", хоч і подав він ті слова в заголовку своєї праці. Історією він користується лише як джерелом, з якого бере докази для своїх тверджень. Історичну оцінку тих доказів дали вже попередні промовці, й я не буду того повторювати. Вкажу лише, що коли б прийняти тези д-ра Кордуби, то вийшло б, що старовинний Київ до татарських часів був би не столицею тої Русі, яка зародилася на Київщині і дала потім ім'я /лише- ім'я!/ цілому Сходові Європи, висилаючи туди свої культурні й політичні впливи, а був би головним центром якоїсь "одноцільної Русі", що її тоді не існувало.

Найважливішим моментом в історії української нації д-р Кордуба вважає другу половину XIV ст., коли українські території об'єдналися в Литовській державі.—До речі, об'єдналися не всі, бо ж Галичина попала до складу другої держави, а Закарпаття - до третьої.— До цієї думки д-р Кордуба доходить у такий спосіб. За до-татарських часів Руська /Київська/ держава встигла утворити не націю, а лише "культурну сферу". За Литовської доби "Русь розколюється на дві одмінні частини". З Москви твориться своя Русь, а "населення українських і білоруських земель" у той самий час "творить на разі одну спільну етнічну цілість", яка потім переходить в "утворення окремої, спершу українсько-білоруської, потім української нації". Коли б Литва не загорнула під себе українських земель, то зробила б це "за

кільнадесять літ пізніше Московщина". "Тоді відбудувалася б давня Русь... тільки керма находилася би вже не в Києві, але в Москві. Тоді нинішня етнографічна карта Східної Європи виглядала би зовсім инакше. Не було би "трьох руських народностей, тільки одна".

Спробуємо перевести це на мову модерної націології. Як відомо, нація - явище нової, коли не новітньої історії. Вона єсть-процес, а одночасно і наслідок цілого роду історичних процесів, що являються її передумовою. Ознакою того, що тепер зветься нацією, являються такі головніші, історично перероблені чи творені процеси: підпорядкована м о в а /себто, національна література, наука, релігія, - взагалі те, що звуть інтелектуальною культурою/, підпорядковане н а с е л е н н я /етнічна типовість/ і підпорядкована /національна/ т е р и т о р і я. За всім тим нормально повстає /національна/ д е р ж а в а, як що її не було раніше.

Коли з цими означеннями підійти до історії української нації, то доведеться рішуче відкинути майже всі твердження д-ра Кордуби, як нічим не виправдані. Бо ж Київська Русь була тим центром, де переходили в наші історії всі вказані процеси, зв'язані з мовою, населенням і територією.

По-перше - т е р и т о р і я. В осередкові нашої землі - на Київщині - ми мабуть таки справді автохтони, себто - гео-біологічний процес у нас перейшов свою первісну стадію ще за доісторичних часів. Відбувалося підпорядкування території, звичайно, й пізніше, не закінчене воно, як здається, ще й зараз - принаймні на південному сході, - але пізніше той процес уже має більш квантитативний ніж квалітативний характер.

Більш-менш те саме й з населенням нашого осередку. Про племінну боротьбу на території нашої старої метрополії - Київщини - знаємо лише легенди та перекази. Так, деревляне, що мали героїчно і вперто боротися з Полянами за часів Ігоря та Ольги, за літописних часів зникають без сліду, а потім Київська Русь начеб-то зовсім не знає навіть тодішнього політичного розділу - феодальних уділів. За до-татарських часів етнічна типовість нашої метрополії - готова річ; пізніше підпорядкування населення прибірає знову-ж таки більше квантитативний, ніж квалітативний, характер.

Що до процесів, зв'язаних з мовою, то, як це визнає і др. Кордуба, за до-татарських часів у Києві вже була утворена "культурна сфера".

З підпорядкованою територією, з підпорядкованим населенням, з "культурною сферою", руські /українські/ землі й увійшли до складу Литовської держави. Не була то ще модерна нація, але ж таких націй в ті часи взагалі ще не було в Європі - вони виникли пізніше. Не знати, чому др. Кордуба говорить про якусь фантастичну "українсько-білоруську" націю тих часів. Такої нації не було. Були сильні впливи української "культурної сфери" на Білорусів, але ті впливи були поширені так само й на Литовців, - чому ж тоді не говориться про Українсько-Литовсько-

Білоруську" націю?

"Відірвання південно-західних руських /українських/ територій від зв'язку з іншими руськими землями" було епохальним для нашої політичної історії, бо припечатало кінець Руської держави Києва. Але нічого епохального в тому для історії нашої нації не було. Процес творення української нації за Литовської доби був безпосереднім продовженням того-ж процесу Київської доби - лише з одним винятком: "культурна сфера" на певний час була дуже ослаблена.

Що ж до того, що сталося б, коли б не Литва а Москва ще тоді підгорнула під себе українські землі, то про це говорити багато не варто - До минушини такі запитання ставити годі; до того ж, у даному разі, пізніша історія вже начеб-то й відповіла на це запитання д-ра Кордуби. Москва таки підгорнула під себе наші й білоруські землі, взяла "керму" над ними, але нічого з того не вийшло: не відтворилася "давня Русь", не виглядає інакше "етнографічна карта східної Європи", не повсталла "тільки одна" руська народність. А це тому, що державний чинник не грає тої могутньої ролі в справі творення нації, яку надає йому др. Кордуба у своїй статті. У державі однонаціональній він справді - творчий чинник, але в багато-національних державах сила його спрямована не стільки на творчість, скільки на гальмування."

Д.чл. др. Ф е д е н к о, П.В. у своїй промові насамперед зазначив, що він одкидає в науково-історичній праці *casus eventuales* - "коли б": що було б, коли б те, що сталося не відбулося? Тому й твердження д-ра Кордуби про неминучу загибель української народності, коли б українські землі не ввійшли були в склад Литовської держави не може підлягати поважній дискусії - таких евентуальностей в історії є сила силенна.

Промовець уважає, що др. Кордуба правильну думку - значіння держави у формуванні нації - ілюструє на невдалому прикладі - на Литовсько-Руській державі. Що може нам дати державна традиція Литовська? Чи можна вважати, що фактом прилучення українських земель до Литви була розірвана "всеруська культурна сфера" й положено початок української відрубності? Адже ж відрубність Київщини від Ростовсько-Суздальщини /пізніше Московщини - Володимирщини/ була й раніше. Суздальці і Московці довго не називали себе Руссю; навіть у слові "русский" /п р и к м е т н и к! / видно ш т у ч н е походження цієї назви - у нас Русин /і м е н н и к!/. "Московське князівство", "Московський цар", "Московські люди" - це були д е р ж а в н о - н а ц і о н а л ь н і московські назви.

Не слід перецінювати значіння державної приналежності в розвитку націй. Галичина належала до Польщі з ХІУ століття, і всеж на цій території не створилася окрема "культурна сфера", що діляла б Галичан од інших частин українського народу. Охочі до історичних загадок могли б указувати на відрубну політику галицьких князів Ростиславичів, коли "Галичане" було для цієї землі майже національною назвою, що відрізняла її від Руси-Київщини, - але

це завело б нас дуже далеко.

Др.Феденко стверджує, що в історії українського національного розвитку дуже велике значіння має доба козацька, й вважає, що коли вже пошукувати за "найважливішим моментом" в нашому минулому, то насамперед не треба переочувати козацької революції 1648 р., яка привела до створення української держави й підсилила українську національно-державну традицію взагалі.

Гість Проф. Оп. Андрієвський вважає, що порушене д-ром Кордубою питання не може бути вирішене, доки не установлене саме поняття "нації"; далі подає свої міркування в цій справі.

З огляду на пізній час продовження дискусії відкладається до слідуючого засідання.

З А С І Д А Н Н Я   18-го   Л И С Т О П А Д У.

Першим виступає д. чл. Проф. Шелухин, С.П. з обширним рефератом /буде опублікований окремо/, в якому спинається на різниці антропологічного типу Українця і Москвина, вияснює різницю почувань і категорічно відкидає думку про можливість створення з Москвинів та Українців єдиної нації.

Д. чл. д-р Чехович, К.В.:

"Проблема, що її видвигає др. Кордуба, не виходить поза рамки історичної науковості, - якщо на історичну науку не будемо дивитися як на сухе колекціонерство історичних фактів, але признаємо їй також право ці факти логічно упорядковувати і з українського національного становища оцінювати. Бо "історія України" мусить бути перш за все "історією української нації" з усіма ясними і темними періодами її культурного і політичного життя. І тому, напр., такий історичний факт, як бій під Полтавою /1709 р./ буде наша історична наука оцінювати як нашу національну невдачу, шукаючи за причинами цієї невдачі перш усього у нас самих, а потім шоймо у зовнішніх обставинах, - тоді як російська історична наука оцінює той самий факт, як славу перемогу російської зброї й російської ідеї. Лише український національний принцип може допомогти нашій історичній науці стати на становище самостійного дослідку й оригінально освітити деякі історичні факти та з'ясувати собі й другим той органічний зв'язок між цими фактами, що вказує на внутрішню /а через це посторонніми дослідниками не завважану/ неперервну дію життя й змагань цілої нації. Гевристична вартість національного принципу на полі історичної науки міститься в цьому, що він одкриває нам нові зв'язки між

зовнішніми подіями, а саме зв'язки, що вирости на ґрунті таких внутрішніх національних переживань, які для чужого дослідника звичайно недоступні або незрозумілі.

Очевидно, що з і с т а н о в и щ а р о з в и т к у н а ц і ї можна бачити в її історії моменти важніші й менш важні - періоди спокійного розвитку перемішані з моментами критичними, переломовими, та з періодами застою й упадку. Так що, на наш погляд, др. Кордуба цілком не проґрیشився проти науковості, коли взявся шукати за "найважливішим моментом" нашої історії. Інша річ, чи якраз той момент, що його хотів знайти др. Кордуба, а саме момент, в якому почався процес творення української нації, лежить у часах доступних для історика, та чи сам др. Кордуба, розв'язуючи своє завдання, не зробив яких наукових помилок.

Не можна робити закиду і з цього, що др. Кордуба у своєму викладі не підтримує своїх тез належним історичним матеріалом. Ясно, що в короткій статті на це не було місця.

Нема також ніякої підстави робити закид із цього, що др. Кордуба, розв'язуючи питання по своїй суті, ніби то, націологічне, нігде не поясняє, що він під н а ц і є ю розуміє. Ніякими націологічними проблемами др. Кордуба тут не цікавиться. Він шукає лише за тим переломовим історичним моментом, коли рішалася справа окремого існування у к р а ї н с ь к о ї нації. Ніякі порівняння з французькою чи якоюсь іншою нацією нічого йому при його завданню не помогли б. Тому нема причини поширювати рамці дискусії і на проблему нації *in abstracto*, тим більше, що під словом "нація" не всюди розуміють одне й те саме. Інший зміст має це слово, напр., у Франції, а інший у Німеччині. Нині в науці що раз ясніше виринає цілком оправдана думка, що існують лише к о н к р е т н і національні проблеми, та що ніякої проблеми нації *in abstracto* взагалі на світі нема. - Та й при конкретній нації сама її суть залишається величиною невідомою і для наукового пізнання недоступною; Лише зовнішні прояви її культурного і політичного життя надаються для наукового розгляду.

Др. Кордуба не поясняє того, що він розуміє під словом "у к р а ї н с ь к а н а ц і я", бо це річ занадто samozрозуміла, щоби її треба було ще сьогодні поясняти. Очевидно, що під "українською нацією" він розуміє те саме, що і ми всі, і ніяке пояснення, ніяка дефініція української нації нічого нам більше не скаже понад те, що ми всі й без того знаємо не лише із зовнішніх фактів нашої історії, але і з власного внутрішнього переконання. І для чужинця ніяке пояснювання суті української нації не пригодиться, як що він не бачить ніяких витворів її духа, ані ніяких учинків, що виявляли б її волю до самостійного життя.

Найвиразніші зовнішні прояви української нації це її м о в а, її л і т е р а т у р н а, м и с т е ц ь к а і н а у к о в а п р о д у к ц і я та її д е р ж а в н и ц ь к і з м а г а н н я /концентрація політичних сил/. Та першим

загальним критерієм для того, щоби відрізнити українську націю від її сусідів, таки залишається у к р а ї н с ь к а м о в а, хоч і як це деяким націолягам або й антропольгам не подобається. Через те зічного дивного, що хто шукає за початком української нації, шукає звичайно перш усього за початком української мови. Не диво також, що в цій справі факти й концепції історичні йдуть усе в парі з фактами й концепціями фільольогічними. І др. Кордуба не міг одного від другого відділити і розв'язувати проблему самих початків української нації, певно мав на думці й проблему початків української мови.

У зв'язку з його статтею треба собі усвідомити ті питання, що на них указав акад. С. Смаль-Стоцький. Це перш за все питання: чи в часах старої Київської Русі справді відбувався процес об'єднання всіх східних слав'ян в одну "спільноруську" націю, або "спільноруську" культурну сферу? А далі: чи термін "південно-західня Русь", для означення України, має якесь наукове оправдання? - чи Україна справді "відірвалася" від якоїсь "спільноруської" єдності в момент злуки з Литовською державою? - та чи справді щойно тоді починається процес творення української нації?

На всі ті питання др. Кордуба дає притакуючу відповідь і думає, що злука українських земель з Литвою це той "найважливіший момент в історії України", від якого починається процес творення української нації. Дискусія нашого Товариства дала на всі ті питання самі заперечуючі відповіді, бо цього вимагає ціла низка історичних фактів. Ці факти ведуть нас до такої відповіді:

Стара Київська держава це була держава українська і лише вона називала себе тоді іменем "Русь". - Московщина почала називати себе цим іменем далеко пізніше. - Про процес об'єднування всіх східних Слав'ян в одну "спільно-руську" цілість /національну чи культурну/ у ті давні часи нема що говорити, бо нічого такого не було. Навіть тодішня літературна мова, що її Україна взяла з Болгарії, а Московщина з України, не була "спільноруська" /у пізнішому значінню цього слова/, бо на Україні вона українізувалася, а на Московщині московщилася. Термін "Русь" прикладався тоді до того, що ми нині називаємо терміном "Україна". Про пізніші часи не можна говорити, що українські землі "відірвалися" від "інших руських земель" /т.зн., од якоїсь єдності, що її ніби творили всі Східні Слов'яне/, бо такої єдності ніколи не було. Україна під своєю власною старою назвою "Руси" увійшла в склад Литовської держави і завдяки своїй вищій національній і культурній зрілості займала у ній домінуюче становище. Нема ніякої наукової основи для того, щоби злуку нашої Русі з Литвою вважати за найважливіший момент нашої історії, та щоби щойно цей момент уважати за початок творення української нації. Українська нація витворилася вже в старій Київській державі; вже тоді досягла вона вищого ступня своєї зрілості /національної й культурної/. Ту свою національну зрілість український нарід зберігає до наших часів як потенціяльну силу, здатну до дальшого

розвитку. Самих початків творення української національної окремішності треба, очевидно, шукати в тих часах, коли й українська мова почала свій окремий шлях розвитку, т.зн. ще перед витворенням Київської Руси, а навіть у часах т.зв. Праславянської доби.

Проблеми історії української нації органічно зв'язані з проблемами історії української мови. Український історик не може нехтувати української фільольогії, а там, де так роблять, бачимо або ділетанське фільольогізування, яке своїми наївними доказами само себе засуджує на наукову смерть, або легковірне повторювання вже готових схем думання, витворених чужими істориками і фільольогами. Таке наївне ділетанство на одному боці і некритичне епігонство на другому боці, це той бур'ян на полі нашої науки, що на нього варто звернути увагу у нашій нинішній дискусії, це дві найбільших болячки на нашому національному організмі, що спиняють і викривляють його розвиток, викликаючи рівночасно цілий ряд інших нездорових явищ у нашому житті.- Стаття д-ра Кордуби, своєю розв'язкою зачеплених там питань і своєю konceпцією історії України, це один з найяскравіших проявів тої недуги на полі нашої науки, що її можна назвати некритичним епігонством.

У відповідь на помилкові твердження д-ра Кордуби треба відповісти, що ідеологія "спільноруської" єдності це продукт пізніших часів і не можна її переносити до часів старої Київської Руси так, як це робить російська, а за нею і майже вся чужина наука. Це по своїй суті ідеологія політична, ідеологія російського імперіялізму. Ця ідеологія, вперто поширювана російським державно-політичним центром, стала вкінці духовим майном кожного росіянина, захоплюючи у сферу свого притягнення й багатьох чужинців і не мале число українців. Через те нічого дивного, що і на полі науки вона виявилася у формі свідомої або й несвідомої тенденційності. Витворилася специфічно російська концепція "спільноруської" історії, в якій цілком замазано стародавню окремішність України, розширено зміст терміну "Русь", розбудовано цілу теорію т.зв. "праруської" язикової і культурної єдності, а невигідний факт існування окремої української мови зведено до явища російської /чи "спільноруської"/ діалектології, дуже часто пояснюючи, що окремішність нашої мови витворилася головню через "відірвання" українських земель од так званої "руської" цілості та через пізніші польські впливи.

У сферу цієї ідеології заблукав і др.Кордуба і з цього джерела взяв усі свої тези й усю термінологію. І лише у сфері цієї ідеології могла з'явитися і така фантастична думка, що, мовляв, якби Литва не захопила "південно-західної Руси", то трохи зго-

дом зробила би це Москва, а тоді віджила би "давня" єдність і "не було би трьох руських народностей тільки одна". З наукового становища треба такі думки назвати фантазією, якої нічим оправдати не можна. З українського національного становища треба ще додати, що для нас така фантазія шкідлива, бо вбиває в нас самотійність думки, накидаючи нам готові форми чужої національно-політичної ідеології, і через те в самих основах підриває нашу національну самотійність.

Стаття д-ра Кордуби це явище типове й симптоматичне для нашої національної незрілості і несамотійности на полі науки. Можна би зібрати цілу галерію українських авторів з давніших і новіших часів, що в більшій або меншій мірі стоять у сфері цієї ворожої нам національно-політичної ідеології, що її у різних формах і під різними назвами пропагують різні теоретики "праруської" єдності, чи "спільноруської" культурної сфери, і різні явні і скриті прихильники московської гегемонії чи то в сучасній, чи майбутній — Східно-європейській, чи Євразійській — імперії.

Думаю, що я не віддаляюся від теми нашої дискусії, коли зауваження, звернені проти статті д-ра Кордуби, поширюю на цілу, досить велику, групу українських творів. Для ілюстрації цього масового явища на полі нашої науки вкажу лише на дві праці українських авторів, що недавно появились на книжковому ринку.

Одна з цих книжок це праця доц. О. І. Бочковського: "Т. І. Масарик, Національна проблема та українське питання" /Подєбради, 1930/. Автор цілком приймає погляди російської науки про "праруську" язикову і політичну єдність /гл. стор. 210/ і погоджується зі становищем Петроградської Академії Наук /з 1905 р./, що нібито щойно пізніше історичні події "спричинили повне відокремлення південно Західної Руси /Малоруси/ від території, заселеної великоросами". Він цілком недвозначно вказує також на той момент, коли почався процес творення української нації, що на нього він так само, як і др. Кордуба, дивиться, як на процес "в і д о к р е м л е н н я" Українців од "староруської" цілості. Цей момент він бачить у часах після татарської інвазії, яка, на його думку, "клином роз'єднала" цю первісну "староруську" чи як сам автор пропонує - "Східнословянську" язикову, культурну і політичну єдність /гл. стор. 209/.

Друга книжка вийшла у німецькій мові, але зложена самими українськими авторами і призначена головню для інформації чужини. Це "*Das geistige Leben der Ukraine in Vergangenheit und Gegenwart*" /1930/. І там знайдемо всю ту вже добре нам знаму термінологію й ідеологію ширшої понадукраїнської батьківщини, і там, замість про Україну і Московщину, говориться про р у с ь к и й Південь і Північ, помагаючи в той спосіб німецькому читачеві і на далі уживати здавна в них уживаної і цілком фальшивої аналогії з н і м е ц ь к и м Півднем і Північчу. Найчастіше ця наша ширша батьківщина називається в цій книжці

"*Osteuropa*". Зараз таки з передмови довідуємося, що Україна це лише компонента Східної Європи, а з дальших сторінок виходить, що це треба розуміти не лише географічно. Східня Європа це якась окрема культурна сфера, протилежна до Західної Європи /гл.стор.6/, а всі змагання України це лише змагання до децентралізації, щоб зберегти й розвинути "льокальний кольорит" окремих східноєвропейських "провінцій" і в той спосіб збільшити багатство духовного життя східноєвропейської цілості /гл.стор.7/. Про назву "Русь" читаємо, напр., на стор.1, що вона була не лише державною але й національною назвою "усіх східнослов'янських племен". А на 21.сторінці знайдемо виразний натяк на той самий "найважливіший момент в історії України", що на нього вказує і др.Кордуба. В перекладі на мову українську це місце звучить ось як: "Через упадок Київ і через створення на його місці Литовсько-Руської держави в XIV ст. перервався одиностайний розвиток Східної Європи і почався цей процес диференціації північних, південних і західних областей, що в своїх наслідках триває до нинішнього дня і що цим областям дав різне історичне оформлення"/Розстріл мій.К.Ч./.

На основі всього сказаного можна про статтю д-ра Кордуби зробити такий загальний висновок.- Тези, що їх подає др.Кордуба, це не його власні тези. Ціла стаття це виплід некритичного епігонства, яке - як уже акад.Ст.Смаль-Стоцький зазначав - не приносить нам чести. Остання пора, щоби українська наука почала проти цієї недуги систематичну і рішучу боротьбу".

Д. чл. проф. др. С і м о в и ч, В.І.:

" Поглядові д-ра Кордуби, що, мовляв, сформування української нації припадає на XIV-XV в. та що перед литовським періодом нашої історії була спільна /себто— українська + білоруська + московська/ народність — перечить традиція літературна. В українських письменників XVI-XVII ст. /подемісти, граматики, словникарі - Галатовський, Косів і т.д./ вона зв'язана з киявськими князями, як основниками руської держави. Ця традиція перейшла до свідомості й чужинців, що в тому часі докладно відрізняють Русинів од Московців /н.пр. Д л у г о ш; словінець Б о г о р і ч із XVI в. "*Rusi*" й "*Moschi*" — " - а Богоріч мав великий вплив і на сформування почуття національної окремішності в галицьких граматиків початку XIX в.; Конрад Г е с н е р, пор. твір *Mithridates* 1555р.: *Moschi alias Moscovitae, та Russani alias Rutheni*; Вільоном Б е н е ш о в с ь к и й, пор. його твір "*Knjzka slov ceskych*" — з 1587 р., щось наче словник слов'янських мов, де вичисляється слов'янські землі й українські землі /*první ruska, bílá rus, volynska, podolska, kyjovska, lyverska* — — — — — відрізняється від московських /*v knížectví moskovskem krajinu mnohé* — — — — — /; а слова, які він називає руськими - це наші, як виходить із з в у ч н і:

hlava, Rusové říkají holova; doroha my říkáme dráha,
bis - čert. I скрізь прасл. *g* - укр. *h*, *h* - і.
І далі наші слова: *haraxit - dobre, dočka - dcega,*
balanut - chax і т.д. //.

Крім цього, галицьке відродження 40-х р.р. XIX ст. зв'язане майже виключно з князівською традицією /М.Шашкевич, А. Могильницький/ - сильніша для сформовання українського національного почуття козацька традиція прийнялася в нас аж у 60-х роках XIX ст., зі Шевченком. Цікаво, що М.Шашкевич при характеристиці українських історичних пісень /твір "Побратимові"/ додає ще слово "руських князів" /попри "Гетьманів Козаків"/, про що у збірнику Максимовича 1827 р., який викликав цю характеристику, не могло бути мови. Національна традиція про княжі часи говорить проти такої спільності.

Такому поглядові противиться й мова тих староукраїнських /до-татарських/ пам'ятників літератури, що дійшли до нас у північних /Московських/ редакціях. Лексика /головно ж термінологія домашнього приладдя, господарства домашнього/. н.пр. літописів українських, говорить проти такої спільності /пор. "Древнекіевскій говоръ" А.Кримського, 1907 р./, або хоч би суперечка за "банное строение" з початком XIX в./.

Тільки українською лексикою можна в'яснити т.зв.темні місця "Слова о полку Ігоревім", а то й "Руської Правди". Тим то ту лексику використовує у своєму "Історичному Словнику" і проф. Тимченко /Київ, 1930, I випуск/, дарма, що ці твори за їх списками поміщує в XIV-XVI в. /пам'яток мови до XIV ст. у "Словник" він не заносить/.

Не можна з фільольогічного боку говорити й про спільну білорусько-українську літературну мову; замінювання - "16" білоруським "e" в українських пам'ятниках /грамоти, полемічні твори і т.д./XV-XVII ст. вказує тільки на вплив білоруської канцелярської мови на українську літературну мову /XV-XVII в./, а тож скрізь аж надто видні фонетичні й морфологічні прикмети української мови - спільності ніякої не має. Літературна традиція відокремлює Білорусів од нас, Українців, називаючи їх, де того було треба /інтермедії, напр./ - Литвинами.

Думаю, що думка д-ра Кордуби, помістити цю статтю в журналі, доступному широким колам, головно ж - молоді, з педагогічного боку - не дуже щаслива, бо захитує й не так дуже сильну в нас національно-державну традицію, відриваючи нас од найбуйнішого розквіту нашої державності за Київських князів /на ній пізніше збудували собі Росіяне свою традицію і встигли її собі прищепити. Крім цього, вона може дати /як це вже бувало, напр., у Галичині ріжними часами - пригадаймо собі статті Будзиновського на ту тему/ привід до того, що некритичні люди зможуть собі починати історію українського народу від такого періоду, який їм саме до смаку, що вони свої сучасні політичні міркування почнуть при-

кладати до давніх часів і з того погляду оцінювати й нашу історію й наших історичних діячів /Як це ми не раз бачили в виданнях т.зв. Робітничого Університету в Празі/."

Д.чл. проф. Щербаківський, В.М.:

"Що може сказати археологія й етнографія про єдність чи відсутність її, між Київською Руссю і Московщиною в X, XI і XII в.в.? Треба сподіватися, що ці науки підтвердять ті дані про це питання, які маємо в літописах, як що ці дані дійсно є правдивими. Коли б цілі племена пересунулися з території Київської Руси на Московщину /себто, на територію заняту, по словам Літописця, Чудськими племенами/, то й літопис мусів би згадати про цей факт, а також і етнографія та археологія мусіли б знайти сліди цього.

Поглянемо, що маємо в літописах і що констатують такі науки, як етнографія, археологія та інші.

Літопис згадує на цих різних територіях такі племена: "Се бо токмо слов'янскъ языкъ въ Руси : Поляне, Деревляне, Ноугородьци, Полочане, Дреговичи, Сѣвер, Бужане....Велыняне". /Літ.Лавр. ІО, під.р.898./ "А словенскый языкъ и Рускый одно естъ"/ів., ст.28/. До цього ще треба додати інші племена, що згадуються на цій же території іншими джерелами, це -Лутичи, Тиверці й Угличі. Ці племена займали область сточища Дніпра і Бога та прямо на північ од нього сточище Волхова та оз.Ільменя, по торговельному шляху з Варяг у Греки.

Поза сточищем Дніпра -Волхова літопис указує такі племена, що на них пізніше базувалася влада Московська : Чюдь /Ести/, Ливь /до Ризької затоки/, Водь. Це на північ і захід од Новгороду. Далі, за т.зв. волоками на схід сиділи: Я м ь /Чухна/ і Т а в а с т и /до оз.Онеги/, В е с ь /од Ладоги до Білого Озера/, К о р е л и, Ю г р а, П е ч о р а, С а м о я д ь /ще далі на північ; потім по Камі - П е р м ь /стара Біармія західних джерел/, а на південь од них Ч е р е м и с и /теп. Вятська, Казанська, Уфимська, Нижегородська і Костромська губ./, М о р д в а /на Середній і Нижній Оці аж до Волги/, М е р я /на Верхній Волзі й Клязьмі/ - Тут власне й були засновані перші міста князівські: Володимир, Суздаль і т.д., - М у р о м а і М е щ е р а /це в областях теперішніх Муромських лісів та міст Муром і Мещерськ/. Отже, всього 16 племен іншої раси, ніж племена слов'янські, - раси Уральської, - що були тісно звязані й пристосовані до ловецько-лісового способу життя, якого вимагав устрій поверхні на цілій цій широкій області. До цих 16 племен ще треба додати чистих скотарів Б у р т а с і в, про яких згадують східні джерела й які кочували на території теп. губерній: Саратовської, Пензенської, Тамбовської і Вороніжської, як думає Вестберг. Вони також могли належати до раси Урало-Алтайської. На Дону і Волзі, в степах аж до Дніпра жили тоді Тюркські племена Х о з а р і в, П е ч е н і г і в, Т о р

к і в, Б е р е н д і ї в і и н ш.

Отже про найменшу спільність між населенням території руських племен та майбутнього Московського племені в часах літопису не може бути й мови. Що ж до згадки літопису про 2 славянські племена - Радимичів і Вятичів, - то вони, як стверджує цей літопис, прийшли на р. Сож і Оку від Ляхів, - цими словами літопис підкреслює очевидно, що ці два племена не були однакові з раніше названими славянськими племенами. На погляд літописця Радимичі й Вятичі не представляли єдності з Руссю, а помішавшись з 16 іншими фінськими племенами вони й зовсім затрапили підстави для витворення такої єдності.

Можна запідозрювати правдивість літописного оповідання, яке ніде не вказує ні расової, ні племенної, ні мовної єдності. Провірити це до певної міри можна за допомогою археології, етнографії та инш. наук.

Антропологія цілком потверджує те, що оповідає літопис. На доказ цього наведу слова Професора М о с к о в с ь к о г о державного університету Ч е п у р к і в с ь к о г о, який перемерив 49.600 призивників з центральних Московських губерній. Він пише: I. Східний великорос більше довгоголовий, середній індекс 79,9., тип темного пігмента, обмежується на губернії - Рязанську, Тамбовську й Пензенську; на водорозділах держиться широкоголовий русявий /блондин/, з індексом 83., він є в губ. Володимирській, Суздальській, Костромській і Пермській губ.; вздовж великоруських рік мішане населення цих типів з індексом 81 - 82.

II. На Б і л о р у с и а/ в Поліссі по Припеті й Березині широкоголовий і найтемніший тип. в/в Могилівській губ. по Західній Двині та Німану - довгоголовий, блондин, високий /це тип Кривичів/.

III. На У к р а ї н і, всюди по ріках і на водорозділах, широко-головий брюнет.

З цього, як висновок, проф.Чепурківський робить таке порівняння: Східний великорос має тип спільний з М о р д в о ю, М о к ш о ю й почасти з Ч е р е м и с а м и та деякими Б а ш к и р а м и; великорос, що на водорозділах, має спільність з деякими Л и т о в ц я м и, З и р я н а м и й П е р м я к а м и; українець /"Малорус"/має спільність з Поляками та з мешканцями Підкарпаття. Білорус з Полісся і великорос з водорозділів можливо що мають певне відношення до одного з західних типів бронзової доби, які прийшли до Європи раніше та иншою дорогою, ніж Альпин - Українець, який прийшов, найправдоподібніше, з Малої Азії через Балканський півострів /E.Černikovskij: Hlavní anthropologické typy ruského národa a jeho poměr k slovanské kolonizaci. Antropologie, č. 2, str. 127-134, p. 1923./

Звернемося ще до найліпшого знавця московської передісторії С п і ц и н а, що він говорить про докази присутності Київлян в могилах XI, XII і XIII віків. Могили ці є в області

Володимиро-Суздальській і були розкопані гр.Уваровим. Спіцин пише: з 1851 до 1854 р. гр.Уваровим і археологом Савельєвим було розкопано 7757 могил у губернії Володимирській, що на р.Клязьмі, в повітах - Суздальській, Юрієвсько-Переяславській і в Ростовській. Могили VIII, IX, X і почасти XI в.в. були тілопальні, поганські. З VIII і IX в.в. славянських похоронів тут не можна з певністю констатувати. Могили з X в., як каже Спіцин, в Ростово-Суздальській області дуже численні, усі тілопальні й мають речі тотожні з Гніздовськими /біля Смоленська/. В XI в. тілопалення потроху зникає й найдовше удержується в жіночих похоронах. Перші похорони неспалених трупів у цій області можна віднести до кінця X в. Воі такі похорони, відмічені Спіциним, мають Скандинавські фібули.

Гр.Уваров у 1852 р. висловився досить категорично: "большая часть изъ нихъ /кургановъ/ /кроме позднихъ русскихъ/ насыпаны были первыми жителями тѣхъ странъ Мерянами". Савельєв /у докладі міністрові/ висловлюється так: "около конца XI или начала XII вѣка христіанство просвѣтило землю мерянскую". Спіцин далі в своїй студії інвентаря цих могил не погоджується з гр.Уваровим і Савельєвим, він каже: "Судя по археологическимъ даннымъ, колонизація Ростовскаго края русскими началась, какъ мы видѣли в IX в. и скорѣе всего изъ земли Смоленскихъ Кривичей... Курганы эти, въ общемъ богатые находками, имѣють аналогіи только въ Гнѣздовскомъ Могильникѣ" /ст.167/. "Курганы X вѣка, которые можно было бы приписать южно-русскимъ и средне-русскимъ племенамъ во Владимірской области нѣтъ"... "Примѣси финскихъ вещей во Владимірскихъ курганахъ X в. совершенно нѣтъ никакой... XI и XII вѣка - время князей Юрія, Андрея и Всеволода представляетъ въ культурномъ отношеніи болѣе пеструю картину" /ст.167/, але - "Вещей характерныхъ для радимичскихъ и съверянскихъ кургановъ XI вѣка... среди Владимірскихъ древностей не встрѣчено ни одной" /ст.168/. "Кіевскія вещи во Владимірскихъ курганахъ XI і XII в.в. есть, но К і е в л я н въ нихъ нѣтъ" /ст.169/. "Курганы XI и XII в. дреговичскіе близки къ Кієво-Волынскимъ и тѣмъ самымъ далеки отъ Владимірскихъ" /ст.169/. //Спицынъ: Владимірскіе курганы. Изв.Имп.Арх.Ком.Вып.15, ст.84-172, р.1905.//

Думаю, що все наведене дуже переконуюче свідчить про те, що між Київською Руссю і початковим осередком Московського князівства, в часі від VIII по XIII вік, жадної єдності не було. Це стверджують нам московські учені великого авторитету."

Через пізній час дискусія на цьому замикається. Д.чл. доц. Ф.П.Слюсаренко подає свої уваги в писемній формі. Д.чл. Акад.С. Смаль-Стоцький, зробивши короткий огляд і оцінку переведеної дискусії ставить внесення, щоб дискусію було опубліковано друком або літографічно. Внесення приймається односторонньо.

P.S. З огляду на те, що відомости про повноту дискусії ді-

сталися до преси і викликали відповідь на неї проф. д-ра М. Кордуби, д.чл. д-р К. Чехович просить вмістити його уваги з того приводу. Тому подаються, як додаток уваги д.чл. Ф. П. Слюсаренка і д.чл. д-ра К. Чеховича.

Д.чл. доц. С л ю с а р е н к о, Ф. П., для відповіді на тези д-ра Кордуби подав такі т е з и й у в а г и:

I. Український народ має виключне право на Київську Державу за княжих часів, яко на першу добу своєї історії;

II. Неможливо говорити про розділення двох народів у даному разі - українського й великоруського, бо ці два народи за історичних часів ніколи нічого не мали спільного;

III. Коли б український народ /припущення д-ра Кордуби/ не переживав Литовсько-польської доби, а був би ще у XIV в. прилучений до Москви, то можна з певністю твердити, що ми вже б мали свою державу.

У в а г и:

До I-ої тези: теза ця не вимагає ніяких особливих доказів, лише знання української історії.

До 2-ої тези: а/ в правдивості 2-ої тези можна переконатися, простудіювавши питання про походження великоруського народу /старіші праці: П. Н. М и л ю к о в ъ - Г л а в н ы я т е ч е н і я р у с с к о й и с т о р и ч е с к о й м ы с л и, Москва, 1897 /3 вид. 1913 р./; А. А. С п и ц ь н ъ - Р а з с е л е н і е д р е в н е - р у с с к и х п л е м е н ъ по археологическимъ даннымъ, Ж. М. Н. Пр. 1899 р., кн. 8.; Историко-филологическія разысканія, Ж. М. Н. Пр., 1909, кн. I.; А. Н. П ы п и н ъ - Исторія русской этнографіи, т. III; А. А. К о р с а к о в ъ - Меря и Ростовское Княжество, Казань, 1872 р.; В. С. И к о н н и к о в ъ - Опытъ русской исторіографіи II, кн. I, Київ, 1908 р. і инш. Новіші праці: А. Е. П р а ъ - с н я к о в ъ - Образование великорусскаго государства /очерки по исторіи XIII - XIV ст./, Петроград, 1918. М. К. Л ю б а в с к і й - Образование основной государственной территории великорусской народности. Академия Наук СССР. Археографическая Комиссія. Ленинград, 1929. Для початкової орієнтації в питанні - М. С. Г р у ш е в с ь к и й - "Звичайна схема руської історії й справа раціонального укладу історії східного Слов'янства, у Збірникові "Статті по Слов'яно-вѣдѣнію" Изд. 2-го Отд. Имп. Акад. Наук, вип. I під редакц. В. И. Ламанского, СПб, 1904 р./; б/ підкреслені місця тези треба розуміти лише дослівно - цією тезою не охоплюються ті "спільноти", які були утворені за останні часи свідомою русифікаційною політикою /"Малороси", "общероси" й "росіяне" українського походження/, спільноти, в наслідок запозичення, спільноти загально-славянські й загально-людські.

До 3-ої тези: Доказ до цієї тези можна знайти у відповіді на питання - як повстає нова держава? Для повстання чи утворення нової держави необхідно - I/усвідомлення народом своєї окре-

мішності, яко цілого народу; 2/свідомість небезпеки з боку противника для цілого народу; 3/акція того народу, спрямована на створення своєї держави. Ці три стадії в довший чи короткий час необхідно пройти кожному народові, який хоче собі власної держави. З прилученням України до Москви згідно з тезою д-ра Кордуби й зазначений тільки що процес утворення держави вже давно відбувся б.-

Д.чл. др. Чехович, Н.В.: "Відповідь д-ра Кордуби у 286 ч. "Діла" /з 26.XII.1930/ лише стверджує наш здогад, що шановний автор заблукав у сферу російської тенденційної науки і на загал послугується її "доказовим матеріалом". Йому конче хочеться всугерувати нам думку, що в княжому періоді нічого українського не було, та що процес творення української нації, який, на його думку, почався щойно пізніше після злуки України з Литвою, треба завдячувати зовнішнім /чи не польським? - Н.Ч./ впливам. Для цієї цілі йому найвигідніше було прийняти цілу російську схему історії східної Європи з усіма її фантастичними теоріями і тенденціями.- І цим ми не закидаємо д-ру Кордубі "ереси русофільства", лише некритичне відношення до теорій російської і русофільської науки.-

З нових його помилок треба ще зазначити, що його цитати зі старих літописів не доказують того, що треба було доказати. Д-р Кордуба не бачить усеї еволюції значіння терміну "Русь" на території східнословянських народів і усеї різноманітності його значіння в княжий період нашого історичного існування. Через те з факту поширення цього терміну у державно-приналежності він робить фальшивий висновок про культурно-національну єдність. У значінні національної приналежності /а не лише державно-політичної/ термін "Русь" прийнявся перш усього серед тодішніх Українців і в цьому значінні він ніколи нас з Росіянами не об'єднував.

Не знаю, які "річеві документи" має д-р Кордуба, коли він заявляє, що Київська Русь це не була держава українська лише "общеруська", і коли він у стару нашу назву "Русь", "руський" намагається вложити "общеруський" зміст. Те все, що він у своїх статтях приводить, цього ні трохи не доказує. Порівняння з франконською державою якесь дивне і нічогісенько про культурно-національну єдність державної території не доводить. Для підтримки теорії про таку "общеруську" культурно-національну цілість нічого не помагає ні факт спільної династії, ні факт "спільної віри", ні "інтензивні торговельні зв'язки", що ними д-р Кордуба пробує боронити свого становища. Нічого не доказує і факт спільної літературної мови, бо-ж ця мова /старо-болгарська/ була спільна в письменстві не лише східних, але і південних Слов'ян. Староукраїнська література таки залишилася українською, хоч вона писана староболгарською мовою і тут нічого не допоможуть такі "докази", що, мовляв, ці літературні твори переписувалися і збе-

рігалися в копіях на "півночі", отже нібито було спільним майном "півдня" і "півночі" т.зн. Українців і Росіян. Такі "докази" ми вже не раз чули від російських учених і нині нема вже ніякої наукової причини їх повторяти.- Продукентом староукраїнської літератури була українська нація, а тих, що її конзумували, переписували й наслідували могло бути більше.

Передавши усі наші духові скарби княжої доби до "общеруської" скарбниці, д-р Кордуба опинився з порожніми руками і через те, цілком природно, не бачить ніяких "фактів і проявів", що були би доказом не лише існування, але і високого культурного розвитку української нації в часах Київської держави.

На наш погляд історія української нації органічно зв'язана з історією української мови. /Історія іншої нації може бути у іншому відношенні до історії її мови/. Самих початків української нації /так само, як і початків кожної іншої слов'янської нації/ таки треба шукати у праслов'янській добі, бо вже тоді праслов'янська мова ділилася на діалекти, що їх носії розвинулися в окремі слов'янські народи.

Д-ру Кордубі "дуже дивно в науковій дискусії у ХХ-ім віці стрічатися з замітом, що якийсь погляд на дану справу з українського становища шкідливий".

А тимчасом н.пр. чеська наука, розглядаючи підроблені чеські рукописи, з одного боку доказує, що це фальсифікати, а з другого в'ясняє їх корисність чи шкідливість для чеського національного відродження. І це вона не лише робила у ХІХ-ому віці, але те саме робить тепер у ХХ-ому віці. Так само українська наука не лише може, але і повинна з цих двох боків розглядати цілу ту фантастичну теорію "общеруської" культурно-національної єдності, що її нам здавна до вірування подають.

Тому ми усі основні тези д-ра Кордуби, висказані в обох статтях, оцінюємо з наукового боку, як помилкові, а крім цього з українського національного становища вважаємо їх за шкідливі, бо вони заганяють нас у сферу ворожої нам ідеології, а українську науку тримають на ступні неплідного епігонства."

Прага, 4 січня 1931 р.
